

“НАЙЩИРІША МОЛИТВА ЗА РІДНУ ЗЕМЛЮ”: СВІТ ПРИРОДИ І ЛЮДИНИ В РОМАНІ “ЄРУСАЛИМ НА ГОРАХ” Р. ФЕДОРІВА

Єременко О. Р., к. філол. н., доцент

Сумський державний педагогічний університет ім. А. С. Макаренка

У статті розглядаються особливості художнього потрактування проблеми екологічної культури героїв-українців за романом “Єрусалим на горах” Р. Федоріва. Автор досліджує, які функції виконують пейзажі, виокремлює художні засоби їх творення.

Ключові слова: національна самобутність, флорофеномени, екологічна культура, кольористика.

Єременко О. Р. “САМАЯ ИСКРЕННЯЯ МОЛИТВА О РОДНОЙ ЗЕМЛЕ”: МИР ПРИРОДЫ И ЧЕЛОВЕКА В РОМАНЕ “ИЕРУСАЛИМ НА ГОРАХ” Р. ФЕДОРОВА / Сумской государственной педагогический университет им. А. С. Макаренка, Украина.

В статье рассматриваются особенности художественной трактовки проблемы экологической культуры героев-украинцев за романом “Иерусалим на горах” Р. Федорова. Автор исследует, какие функции исполняют пейзажи, выделяет художественные средства их образования.

Ключевые слова: национальная самобытность, флорофеномены, экологическая культура, колористика.

Yeremenko O. R. “THE MOST SINCERE PRAYER ABOUT THE NATIVE LAND”: THE WORLD OF NATURE AND MAN IN THE NOVEL BY R. FEDORIV “IERUSALEM ON THE MOUNTAINS” / Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenka, Ukraine.

The article analyses the peculiarities of artistic interpretation of the problem of ecological culture of heroes-Ukrainians in the novel by R. Fedoriv “Jerusalem on the mountains”. The author studies what functions the landscapes perform and stressed the artistic means of their creation.

Key words: national identity, florophenomena, ecological culture, coloristics.

Поліфонічний образ природи Західної України живописав словом прозаїк із гострим зором художника, залюблений у ріднокрай Р. Федорів, який особливо тонко відчував нерозривну єдність людини із неповторним світом гармонії та краси. Література була для нього “храмом, святинею, до якого треба приходити з молитвою про розкріпачення душі і тіла, про глибини людських почувань, про красу цього світу”, але водночас Р. Федорів підкреслював, що кожен із митців мав би приносити до цього храму й “найщирішу молитву за рідну землю” [2, с. 109]. Свою молитву, по-синівськи зболену й щиру, він висловив в історіософському романі-фресці “Єрусалим на горах” (1993), відзначеному Державною премією ім. Т. Шевченка.

Мета статті – осмислити специфіку художнього потрактування проблеми екологічної культури героїв-українців за романом “Єрусалим на горах” Р. Федоріва.

Задля реалізації мети було поставлено такі завдання: дослідити, які функції виконують пейзажі в романі; на матеріалі обраного тексту розглянути проблему збереження довкілля; виокремити художні засоби, за допомогою яких письменник вияскравлює пейзажні описи й увиразнює характери персонажів.

Проблема екологічної компетентності літературних героїв тривалий час перебувала на маргінесі наукових досліджень. Спорадично зверталися до неї літературознавці Л. Мороз, Т. Саяпіна, О. Турган та інші. Найбільш ґрунтовно розробляла заявлену тему у навчальному посібнику “Екологічна культура героїв у художньому потрактуванні українських письменників” Л. Горболіс. Автор досліджувала “тривалість літературної традиції у художньому відображенні багатогранних зв’язків героїв-українців із правилами народнорелігійної моралі та прадавніми знаннями, спрямованими на пошанування довкілля” [1, с. 5], з’ясовувала “глибинне розуміння героями творів екологічних нормативів та усвідомлення необхідності їх дотримання” [1, с. 5]. Позаяк у згаданому посібнику для студентів-філологів йдеться про тексти українських письменників кінця XIX – початку XX ст., а сама дослідниця цілком слушно підкреслювала, що “обрані для аналізу твори не вичерпують, а лише частково представляють” [1, с. 113] проблему, то вважаємо доцільно долучити до аналізу й інші різножанрові твори, зокрема й роман Р. Федоріва “Єрусалим на горах”, у якому характерно переосмислена природа стає частиною внутрішнього світу персонажів, слугує адекватному відображенню психічних процесів поведінки героїв, підкреслює їхню національну самобутність.

Рідкісною здатністю жити в злагоді з докіллям, всотувати й глибоко відчувати чарівність природи, бережно ставитися до всього, що оточує кожного з народження – дерев і трав, квітів і птахів, гір і рік, риб і звірів, наділені й герої роману “Єрусалим на горах”: художник-реставратор Василь Бережан, самоук-народознавець Данило Вербень, історик і поет, хранитель церкви Святого Духа Павло Ключар, директор школи Северин Гайдаш... Створивши власний “мікрокосм”, кожен із них стає частиною “макрокосму” – Всесвіту, з яким не тільки співіснує, а й взаємодоповнюється й взаємозбагачується, встановлюючи внутрішню рівновагу, поглиблюючи власний духовний світ.

Пейзажні описи роману найчастіше згармонізовані з почуттями та переживаннями персонажів. Розмаїття світу, сповненого коханням Павла й Ольги, озивається неповторними візуально/звуково/запаховими образами й асоціаціями: персоніфіковане літо “зазирало в мільйони розквітлого цвіту, озолочувало кожне зело” [3, с. 394], яке то цвіло окремішньо – зелено, синьо, біло, червоно, то пастельно зливалось.

Кольорова розкіш карпатських пейзажів – невимовна насолода для читача роману, позаяк текст “випромінює” фарби відчуттів і переживань героїв – то яскраві й відверті, то несподівано містичні й таємничі, але завжди віртуозно точні й переконливі. У пейзажних замальовках вібує вибухова емоційність закоханих героїв, поглинає аура витончених сонячних відтінків, оживає родова пам’ять. Аби переконати в цьому, зачитую фрагмент тексту, в якому прозаїк майстерно вдається до персоніфікації: “Дністро вмивав Неділю, як дівчину, що необачно увійшла в його стременні води трепетливо, розчісував їй коси стругами тугими, що мчали струями смоленими униз до моря, і пестив їй груди, що квітли серед прозорості води червоними пуп’янками надії... опам’ятавшись, вона, прикривши соромливо лоно, вийшла на берег, вдяглася в сорочку білу-білизнину й прозору... Червена ж крайка з гуцульських гір нагадувала про полуміння затаєну. Чоло високе, мудре, обрамлене волоссям золотим..., очі сині, як стрижі, літали понад берегами й попід небесами й шукали забутого давним-давно, що в травах поросло за сотні літ, що перелилося в коріння груш і верб, що мохом поросло” [3, с. 367].

Прозаїк – спостережливий і проникливий репрезентатор світосприйняття українців – художньо увиразнює світ людини і природи за допомогою сенсорних характеристик. Запах духмяних трав і близькість коханої паморочать голову, однак захмелілий від краси природи й любові хлопець, наділений незвичайною делікатністю й чулістю, обережно розгортає траву руками, аби “не потолочити жодної квітки, щоб під ногами не бризнув зелений сік” [3, с. 359]. Всепоглинаюче почуття любові відкриває юнаку таїну “зрощення із землею”. “Ще ніколи я не був так близько із землею, з кожною бадиліною; я теж був травою, був квітцям, був вітром, що плавав у травах, був рікою, і був самим собою” [3, с. 359], – самопозиціонує себе герой, ототожнюючи своє “Я” з докіллям. Мить відкриття цієї таємниці емоційно-експресивно відчула й Ольга, злякавшись, що її обранець може потонути в травах або ж пірнути у Дністер і назавжди зникнути-розчинитися.

Молоді, красиві, по вінця сповнені коханням, вони почувалися щасливими дітьми природи. “В кожному вінчику квітки, немов бджола, золотилася наша любов” [3, с. 360], – переконаний Павло. Голос далеких пращурів-язичників озивався в чутливих юних душах. Закоханим здавалося, що вічні супутники кохання – богиня Всесвіту, краси й світової гармонії Лада та бог плодючості та любові Купало – збагачують їх своєю життєдайною силою, посилаючи справжнє високе почуття і право продовжити вічність, щоб зберегти рід батьків-предків во ім’я найсвятішого – Любові.

Відблиск міфологічного світогляду осяює душі закоханих, їм здається, що Купало з Ладодою “напнули на небо хмару й витрусили з неї раптовий рясний дощ” [3, с. 394], водночас розпалюючи в їхніх серцях вогонь пристрасті. На цьому подвійному святі Води і Вогню, що, як відомо, символізують творців світобудови, наділених всеочищаючою силою, відбувалося диво – злиття людей із природою. Узгоджений із почуттями героїв пейзаж виступає повноцінним персонажем, що активізує генетичну пам’ять закоханих, акцентує на питомо українських рисах сприйняття і світорозуміння. Не можна не погодитися із твердженням Л. Горболіс: “Екологічна компетентність героїв органічно пов’язана з первісними віруваннями, традиціями, тим колективним несвідомим, що активізується, оприявлюється в матриархальному й духовному житті героїв” [1, с. 17].

У романі виокремлюється сакральний архетип первозданності води (“Вічна вода текла вічно молодою” [3, с. 88]) й очищення/реінкарнації душі, позаяк метафоризований образ річки в художньому потрактуванні автора наділено психотерапевтичним ефектом: “...цілий Дністер тихої радості плив через мою душу” [3, с. 352] або “... я купався в ріці, що пливла крізь мене й навколо мене, я знав, що це прялося й ткалося звичайне, як льняне полотно, людське щастя” [3, с. 357].

Власні резигнації глибокого філософського змісту прозаїк висловлює афористично лаконічно й точно, часто в сув’язі зі згадкою про найдорожчі серцю річки свого дитинства і юності – Золоту Липу і Дністер: “Ми всі трохи схожі на ріки, що самоочищаються” [3, с. 364].

Герой твору Василь Бережан – вразливий і багатий душею, чутливий до краси художник-реставратор – у своєму монолозі-сповіді зізнається: “...я люблю малювати ріку, коли хвиля котиться на хвилю і вода дрібно видзвонює, як порцеляна, і люблю малювати ріку розгнівану, каламутну. Тоді ріка тече, немовби осліпла, безпам’ятна, вона не має часу оглянутися й побачити, що береги обабіч світяться сонцем... там, сонце сидить на берегах, а Дністер нічого не бачить, бо в нього скаламучені, здичавілі очі” [3, с. 83]. Мотив води часто поєднується в романі з архетипом вогню (сонця чи свічки), що також має цілювальну дію. Із допомогою персонафікованих мікрообразів води і вогню відновлюється прапам’ять персонажів, розширюється їхня психо-емоційна сфера, оживають спомини й сиводавнина.

Національні образи світу, часом на рівні підсвідомості, відображають ментальність письменника, якого тривожать вічні проблеми: життя – смерть, любов – зрада, пам’ять – забуття... Очищаючий вогонь – теж носій прапам’яті про полеглих, живий вогонь воскової свічки – священний, бо є найвищою жертвою зоряному небу предків, бо свідчить про пробуджену совість і пам’ять нащадків. Саме тому прозаїк болісно прагне розгадати непідвладну таємницю вогню: “Господи, я не знаю тайни вогню. Не знаю... не знаю... колись, може, знав цю тайну, але загубив необачно, притоптав на чорних радах, і тепер страждаю, тисячі тисяч свічок прабатьки мовчки простягають до мене... вони раді б стати перед суддями із засвіченими свічками, і це означало б, що їх пам’ятають на землі... А я безпорадний... а я убогий, а я нищий... без вогню, без іскри, збайдужілий – чим маю свічі засвітити? Може, каяттям?.. Може, кров’ю?.. Може, співанкою?” [3, с. 89]. І в муках-сумнівах зроджується, як спалах-осіяння, єдино правильне рішення: митець мусить виповісти трагедії свого краю – і тільки тоді від його “слів запаляться свічки” [3, с. 92], свічки вдячності в душах людських. Прозаїк вірив, що із полумінця свічки завтра “ватра, післязавтра вогонь спалить байдужість... і в живій чистій воді умиємося” [3, с. 340]. Подаючи веломовні пейзажні деталі, Р. Федорів не тільки передає особисті почуття, власний духовний і душевний стан, а накладає ще й філософські обертони.

Можливості “хімерної” прози дали змогу прозаїку суміщати часові площини минулого-теперішнього-майбутнього. В одній зі вставних притч йшлося про унепокорений вільний дзвін, у якому “вчарована предками була душа землі й душі усіх людей тутешніх, тих, що є сьогодні, тих, що були, й тих, що ще прийдуть” [3, с. 368]. Вороги намагалися полонити й знищити дзвін, однак галичани спустили його в глибоку прибережну криницю, засипали її землею й заклали дерном. Криниця здавна символізує єднання небесних і підземних вод, вода в ній – священна, бо дана Богом. На ранок зацвіли над криницею синьо-жовті дзвіночки (кольори-ідентифікатори української державності), з крові загіблених вирости маки, а “Дністер поніс в світи печаль і сльози” [3, с. 369]. Автор злютовує воедино часові пласти, творячи макрообраз української землі із суми мікрообразів, відновлюючи історичний зв’язок із пракорінням нашого народу, оживлюючи ментальну пам’ять предків.

Функцією охоронного модуса наділив автор образи-символи квітів, трави, дерев, що сприяють душевній регенерації, поглиблюють національну самобутність персонажів. Серед рослин Сонця, що мають круглу форму (кульбаба, нагідки, соняшник, первоцвіт), автор виділяє рум’янок (маруньку), яка здавна виконує роль оберега. Ця запашна квітка пробуджує у Ключара теплий спомин про рідне село, про матусю, яка вірила, що це ворожбитне зілля проганяє злу силу, тому клала його під подушку, за образи, навіть у батькову домовину, бо і “на тому світі теж не треба забувати, що є десь на землі Черчен, є польові дороги, на обочинах яких росте, часто запилений і притоптаний худобою скромний рум’янок” [3, с. 374]. Ставлення до рослини слугує містким штрихом до характеристики героїні, яка вміє глибоко відчувати й

Філологічні науки

розуміти природу. Якщо у Павла марунька викликає шанобливе ставлення, згадку про домашній затишок і материнську любов, то у його обраниці Ольги є власна “контрверсія”, що свідчить про її душевну окраденість, позаяк рум’янок для неї – то лише “бур’ян з-під коров’ячої ратиці” [3, с. 374].

У душі Ключара закорінена любов до природи і шана до людини, бо змалку батьки вчили його добра й милосердя. Тому й приносить він на стрілецьку могилу скромні дари природи – то гілку калини, то снопок рум’янку, колосок з поля чи яблуко з садка, що символізують людську вдячність і пам’ять.

Трагічно-життєві реалії роману підсилюють історіософські авторські відступи про те, що тривалий час син мусив лише крадькома приносити квіти любові на могилу батька-оунівця і нишком молитися за татову праведну душу. Квітуче поле стало могилою Зеника, який поклав своє молоде життя за “жовто-блакитну” Україну. Квіти пам’яті з учительської солідарності приносить старий Гайдаш на могилу невідомої вчительки-зв’язкової... Прозаїк нагадає читачам прадавнє вірування українців: у квітах живуть душі померлих. То чи ж зможеш, знаючи це, скалічити невинну й беззахисну квітку-душу? Так викристалізовується у романі екоцентричний мотив, употужнюваний безмежною любов’ю письменника до ріднопростору.

Р. Федорів спонукає реципієнта мислити, часом залишаючи ситуацію на перспективу читацького доосмислення, змушуючи обирати власну точку зору. Наприклад, художник-реставратор Бережан переконаний, що талант – це тендітна квітка, яку “треба підливати у спеку й обігрівати у морози, й стерегти, щоб її не зірвав який мандрівник” [3, с. 185]. Водночас в уста сільського самоука Вербена письменник вклав іншу сентенцію: “...талант – це едельвейс, шовкова косиця, що проростає на гірських вершинах і не боїться ніякого дідька... на зло всім чортам квітне і живе” [3, с. 185]. Отож, вибаглива квітка чи гірська шарітка, що зацвітає дивним цвітом всупереч усім негодам? Життя переконує, що талановиті митці найчастіше, на жаль, вперто і болісно торували нелегкий шлях, а не плекалися в тепличних умовах, досягали висот людського духу не “завдяки”, а “всупереч” чомусь/комусь.

Залучаючи флорофеномени, письменник вибудовує своєрідний асоціативно-образний ряд/куш, що поглиблює художнє відтворення реалій людського буття. Пейзажні описи опосередковано впливають на розгортання сюжету, готують читача до сприйняття зображуваних подій. Так, передчуття неминучої трагедії в житті Хмурої Насті передає гнітючий осінній пейзаж, у якому домінують сіро-чорні барви: “Небо й земля розчинилися в сірій мряці, між ними розмилися кордони. Деревя стриміли чорні, роздягнені, немов приречені на смерть” [3, с. 400]. Персоніфікація, виразний звукопис та кольористика передають душевний розпач дівчинки, яка “замерзала посеред чорної безодні, на її дні, її чорнота безпросвітна й люта просякла в її кров” [3, с. 404]. Психологічний стан дитини підсилюють і майстерно дібрані постпозитивні епітети й тавтологія.

Палітра поезики роману збагачена влучними порівняльними конструкціями з плантативними образами, що несуть глибокий філософський підтекст: “Людська пам’ять, як коріння трави: топчи її, викошуй або й переорюй, а одначе вона кожного мая пустить корінець – і знову зазеленіє мурава” [3, с. 311].

Пейзажні описи найчастіше згармонізовані з почуттями героїв, внутрішній стан яких автор передає з допомогою психологізованих метафор, часом з оксюморонним компонентом, що підкреслює абсурдність людського життя в умовах тоталітарного режиму. Люди, вражені розправою енкаведистів над шістнадцятилітнім Михаськом, “мовчки ридали, трималися руками за мички трави” (тобто черпали терпіння й силу із рідної землі), бо “лють більшовицька заморожувала кров, засипала глибоким червоним снігом літній день” [3, с. 487].

Містично-магічні орнітообрази, що мають сталу негативну конотацію, співвідносяться в романі зі станом тривоги/страху/заціпеніння. Збагачена життєвим досвідом і мудрістю мати застерігає Павла напередодні одруження: “Будеш почуватися чужим птахом у чужому гнізді” [3, с. 397]. Емоційно-психологічний дисбаланс Ключара передано заперечним порівнянням: “... то не ворона над нами кряче, то ... Хмура Настя наворожує нам розлуку” [3, с. 366]; телеграма-звістка про смерть хранителя церкви Святого Духа “впала чорно, як крук підстрелений” [3, с. 486]. Згадуючи примусове вивезення односельчан до Сибіру, Гайдаш афористично лаконічно і точно передає власні почуття: “Крик уявлявся мені круком” [3, с. 15]. Інколи в порівняльній

конструкції слово “птаха” опускається в підтекст, хоч залишається семантично відновлюваним, як-от: “Мій страх сидів у мене на плечі” [3, с. 432].

У мовній тканині тексту вживаються і метафоризовані порівняння з образами тварин, що виконують інформаційну функцію, оскільки “підсвічують” історичне тло й події минулого: “А вечір лежав, як мокрий пес, і пильно слухав” [3, с. 30] або “Навколо ворожо, чорно, мов хижий звір, лежала ніч” [3, с. 375]. Подібні скупі пейзажні штрихи не є авторською самоціллю, позаяк виконують структуротворчу, естетичну функції, “підкреслюють самотність, поетичність і глибину мислення героя, який живе життям цілого світу, сприймає птаха, дерево, рослину як живих істот, духовні субстанції” [1, с. 10].

Отже, Р. Федорів, дотримуючись засадничих принципів народної моралі й естетики, підкреслює прадавність ритмозв’язків природи і людей/героїв роману, які усвідомлюють себе носіями глибинної пам’яті, екологічної культури предків. Гарячкувата авторська пристрасність, щира захопленість красою ріднокраю у творенні пейзажних замальовок трансформується в переживання читача, котрий мимохіть потрапляє в чарівний Всесвіт – викликаний письменницькою уявою і водночас цілком реальний, який треба плекати, берегти й любити задля майбутніх поколінь.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горболіс Л. Екологічна культура героїв у художньому потрактуванні українських письменників: навч. посіб. для студентів-філологів / Л. М. Горболіс. – Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2010. – 132 с.
2. Федорів Р. Історична романістика та національна свідомість / Р. Федорів // Дзвін. – 1996. – № 10-12. – С. 109-113.
3. Федорів Р. Єрусалим на горах / Р. Федорів. – Львів: Червона калина, 1993. – 501 с.

УДК 821.161.2-311.6.09

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ ПРОЗИ

Іванченко Р. П., професор

Київський міжнародний університет

У статті розглядаються особливості суспільно-політичного життя нашої країни, які найбільше впливали на розвиток історичної науки, культури, літератури і, зокрема, історичної прози, що стали підґрунтям нової суспільної ідеології українського народу.

Ключові слова: суспільно-політична ситуація, національна свідомість, політичний світогляд, історія, історичний роман.

Иванченко Р. П. ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СОЗДАНИЯ УКРАИНСКОЙ ИСТОРИЧЕСКОЙ ПРОЗЫ / Киевский международный университет, Украина.

В статье рассматриваются особенности общественно-политической жизни нашей страны, которые влияли на развитие исторической науки, культуры, литературы и, в частности, исторической прозы, которые стали основанием новой общественной идеологии украинского народа.

Ключевые слова: общественно-политическая ситуация, национальное сознание, политическое мировоззрение, история, исторический роман.

Ivanchenko R. P. SOCIOPOLITICAL PECULIARITIES OF THE WRITING OF UKRAINIAN HISTORICAL PROSE / Kyiv international University, Ukraine.

The article deals with peculiarities of the sociopolitical life of Ukraine, which were main in the influence on the development of history, culture, literature and in particular history prose, which were the basis of new social ideology of ukrainian nation.

Key words: sociopolitical situation, national consciousness, political philosophy of life, history, history novel.